

Susanna Tobeña Pujol

La imatge de l'Hospitalet a les arts visuals

La pintura i la fotografia, una representació de l'urbanisme de la ciutat als segles XIX i XX

Beca del [Museu](#) i de [l'Arxiu Municipal](#) de l'Hospitalet

Convocatòria edició 2011

Ajuntament de L'Hospitalet

La imatge de l'Hospitalet a les arts visuals. La pintura i la fotografia, una representació de l'urbanisme de la ciutat als segles XIX i XX. de Susanna Tobeña Pujol està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 3.0 No adaptada de Creative Commons](#)

- 1. Marc general de treball i metodologia (p. 3)**
 - 1.2. Plantejament general del projecte (p. 4)**
- 2. Treball de recerca i d'investigació (p. 5)**
 - 2.1. Context històric del segle XIX i XX (p. 5)**
 - 2.1.2. Cronologia del canvi de model urbanístic (p. 6)**
 - 2.2. Model urbanístic (p. 9)**
- 3. Representació del paisatge de la ciutat en les arts visuals: la pintura i la fotografia (p. 14)**
 - 3.1. La pintura (p.14)**
 - 3.1.1. Obres que pertanyen a la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat (p. 14)**
 - 3.2. La fotografia (p. 24)**
 - 3.2.1. L'Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat (p. 24)**
 - 3.3. Imatges de la ciutat de l'Hospitalet: altres fonts (p. 33)**
- 4. Relacions entre la representació de la imatge de la ciutat de l'Hospitalet en la pintura i la fotografia (p. 36)**
 - 4.1. Les arts visuals: pintura i fotografia (p. 36)**
 - 4.2. La representació de la ciutat (p. 37)**
- 5. Conclusions (p. 42)**
- 6. Bibliografia i fonts (p 43)**

LA IMATGE DE L'HOSPITALET A LES ARTS VISUALS

LA PINTURA I LA FOTOGRAFIA, UNA REPRESENTACIÓ DE L'URBANISME DE LA CIUTAT als segles XIX i XX

1. Marc general de treball i metodologia

L'edició 2011 de la convocatòria de beques de la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat proposava el següent tema de recerca:

La imatge de l'Hospitalet a l'art i la fotografia

Estudi sobre el tractament de l'imatge dels diversos paisatges de la ciutat a les arts visuals als segles XIX i XX. El treball comporta l'inventari –amb imatges– de totes les obres plàstiques detectades que reflecteixin imatges, paisatges o interpretacions localitzades a la nostra ciutat, tant pertanyents al fons d'art del Museu de l'Hospitalet com d'altres pertanyents a col·leccions ubicades fora de la nostra ciutat.

Com a humanista especialitzada en història de l'art i en patrimoni cultural, l'enfocament que a priori pretenia donar al projecte es basava en com les arts visuals – en particular, la fotografia i l'art- representaven a la ciutat de l'Hospitalet des d'un punt de vista estètic i quina visió es transmetia de la ciutat a través d'aquests dos llenguatges plàstics.

La recerca i la investigació però, m'ha dut a enfocar el treball i la relació d'aquests dos llenguatges plàstics a través d'una altra vessant: l'urbanisme.

El punt de partida per analitzar la representació de la ciutat en l'art i la fotografia ha estat la contextualització històrica de l'Hospitalet als segles XIX i XX. A partir de coneixement dels canvis més rellevants que va patir la ciutat durant aquest llarg període, es vol presentar el treball que l'art i la fotografia fan dels canvis i esdeveniments històrics de la ciutat.

Així doncs, com queda recollit en el segon apartat del projecte, l'Hospitalet del segle XIX i XX es caracteritza principalment per abandonar un model de ciutat basat en l'agricultura per convertir-se en una ciutat industrial que veurà la seva demografia i les seves dimensions geogràfiques radicalment augmentades. En aquest sentit, la investigació de com es representa la imatge de la ciutat a través de l'art i la fotografia, queda emmarcada en el context del canvi urbanístic que va partir la ciutat durant el període establert entre els segles XIX i XX.

En el segon estadi del treball, es concreta en una recerca d'obra pictòrica i fotogràfica en la qual s'hi representi la ciutat de l'Hospitalet. La recerca principalment es centrà en el fons fotogràfic de l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet i en la col·lecció pictòrica del Museu d'Història de l'Hospitalet. Els resultats d'aquesta recerca es descriure en el tercer apartat del treball.

Amb la voluntat de proposar un anàlisi valoratiu i relacional de la representació de la ciutat en l'art i la fotografia que posi en comparació ambdós llenguatges artístics, s'ha acotat el tema de recerca a totes aquelles representacions de la ciutat que expliquin i evidencin els canvis urbanístics que va partir l'Hospitalet i que alhora, posin de manifest com la ciutat va anar adquirint progressivament la seva identitat urbana.

Les relacions entre ambdues disciplines artístiques i l'evolució urbanística de la ciutat es descriuen en el quart apartat, finalment s'inclourà un cinquè apartat a mode de conclusions.

1.2. Plantejament general del projecte

El cos argumental del projecte d'investigació pren com a eix vertebrador l'urbanisme de la ciutat de l'Hospitalet. A través d'aquest eix el projecte es centra en la detecció d'esdeveniments i dates claus que marquen un canvi en el model i patró urbanístic de la ciutat (construcció d'infraestructures, creació i desenvolupament de barris, construcció d'habitatges, etc.), i de com l'art i la fotografia donaran testimoni d'aquests fets que alteren el paisatge de la ciutat.

La recerca i l'anàlisi de les obres pictòriques i fotogràfiques tenen com a finalitat poder respondre a les següents qüestions:

- La fotografia i la pintura produïdes al llarg del segle XIX i XX , reflecteixen el canvi de model urbà de la ciutat?
- La fotografia i la pintura produïdes al llarg del segle XIX i XX , ajuden a configurar-nos una imatge realista de la ciutat?
- Quina visió de la ciutat ofereixen la fotografia i la pintura produïdes al llarg del segle XIX i XX ?

2. Treball de recerca i d'investigació

2.1. Context històric del segle XIX i XX

2.1.1. Canvis a l'Hospitalet: cap a una ciutat industrial

Els orígens de l'Hospitalet actual es troben en els dos nuclis que van aparèixer durant el segle XII al voltant de l'església de Santa Eulàlia de Provençana (al barri de Santa Eulàlia) i al voltant de l'Hospital de la Torre Blanca (al barri del Centre), a l'entorn el paisatge estava marcat zones muntanyoses, masies i la marina. Durant l'Edat Mitjana la petita parròquia romànica de Santa Eulàlia de Provençana funcionava com a centre administratiu del terme. L'Hospitalet fou una vila tradicionalment agrícola fins a final del segle XVIII, quan van començar a instal·lar-s'hi les primeres fàbriques tèxtils. A partir d'aleshores, la ciutat comença a experimentar un seguit de canvis urbanístics que transformaran completament el paisatge de l'Hospitalet.

L'any 1832 simbolitza l'inici de la revolució industrial a Catalunya, coincidint amb la construcció de la primera fàbrica al nostre país, El Vapor Bonaplata. La Revolució Industrial caracteritzada per model anglès anomenat *factory system* va comportar una nova organització del treball i conseqüentment, la construcció de fàbriques o naus industrials per al desenvolupament de les noves activitats econòmiques. A Catalunya les naus industrials o vapors es van anar incorporant progressivament al paisatge urbà del nostre país, fent de la indústria tèxtil la pionera del territori català.

La ciutat de l'Hospitalet de Llobregat també es va veure afectada pels grans canvis econòmics i socials que es produïen a Europa i Catalunya. Així, si entre els segles XV i XVIII la ciutat pràcticament no va partir grans canvis, és a partir del XIX trobem una ciutat avocada a la industrialització.

Dues grans fites destaquen de la primera meitat del segle XIX: la construcció del Canal de la Infanta (1819) (actual Rambla Josep Tarradellas), portant aigua del Llobregat a terres que fins llavors eren de corneu de secà per dinamitzar la producció agrícola, i l'arribada del ferrocarril (1854) que va comportar una millora i augment de les relacions comercials entre ciutats.

L'aspecte de la ciutat durant la primera meitat del s. XIX mostrava un fort creixement industrial al barri de Santa Eulàlia amb la presència de naus industrials com Can Pareto, Can Basté (actual Tecla Sala), Can Trinxet o Can Gras. La resta del terme municipal estava ocupat per masies i nuclis antics de població.

Paral·lelament al desenvolupament de la ciutat, a partir de la dècada dels anys vint del s. XIX una forta onada migratòria va arribar a l'Hospitalet atreta pel Canal de la Infanta. Cinquanta anys més tard, coincidint amb l'explosió industrial a Catalunya (1890-1910), la ciutat de l'Hospitalet va patir una forta evolució demogràfica, acompanyada d'un descens de la mortalitat.

El canvi de segle ve sobretot marcat per un fort creixement demogràfic conseqüència de nombroses immigracions a la ciutat. Així, entre els anys 20 i 30, l'Hospitalet veurà triplicada la seva població, malgrat que el seu territori es veu reduït a la meitat al cedir part de la zona de la marina a Barcelona i la zona nord-est de la ciutat (entre Collblanc i fins a Sant Pere Màrtir).

Reprenent la visió de la definició de la ciutat de l'Hospitalet com una ciutat d'acollida, al llarg del segle XX la ciutat viurà dues grans onades migratòries. La primera d'elles a començaments de segle amb l'auge industrial i la segona, a partir dels anys cinquanta i fins els setanta que provocarà l'aparició dels "nous barris" de Pubilla Cases, la Florida, Can Serra i Bellvitge.

Abans del canvi de segle, el major nombre d'habitant es localitzava a la zona del Centre i a masies disperses entorn del municipi i a la zona de la marina. La població es dedicava principalment a l'agricultura i, per tant, el camp era el seu mitjà de vida. Iniciat el segle XX els tres grans nuclis del Centre, de Santa Eulàlia i de Collblanc- La Torrassa van començar a experimentar un fort creixement arrel de la immigració.

El barri del Centre anava des de l'estació de tren fins al carrer Major, baixant per la Rambla Just Oliveras. En el barri hi vivia majoritàriament la població autòctona, propietaris d'indústries i de terrenys agraris, establerts en cases al llarg de la Rambla que reflecteixen el creixement de la burgesia hospitalenca de finals de segle XIX i principis del XX.

Progressivament el barri del Centre s'estengué cap al barri de Sant Josep, construint habitatges a banda i banda del carrer Prat de la Riba. Aquest barri combinava nous nuclis d'habitatge amb vapors industrials com Can Vilumara o Tecla Sala.

El barri de Santa Eulàlia, per la seva banda, es va consolidar com un fort nucli industrial amb fàbriques com Can Trinxet o l'empresa Catalana de Gas y Electricidad. Juntament amb l'estació de metro inaugurada l'any 1932, el barri comunicava la ciutat amb la veïna Barcelona.

El barri de residència obrera de Collblanc i la Torrassa es convertiren en una unitat urbanística, el centre neuràlgic de la qual era la Plaça Espanyola. Aquest barri però, estava separat del Centre per dos quilòmetres i en canvi era la continuació natural del barri barceloní de Sants.

Coincidint amb la segona onada migratòria que va patir la ciutat a partir de la segona meitat del segle XX i que va triplicar la població, l'Hospitalet va viure un gran creixement urbanístic. Entre els anys seixanta i setanta es van definir nous barris a la ciutat: la Florida, Pubilla Cases, Sanfeliu, Bellvitge, Can Serra i el Gornal. Aquests barris van créixer sense cap planificació urbanística, a cop d'ampliació i responent a les necessitats de creixement que requeria la població nouvinguda. Hospitalet es convertia així en una ciutat dormitori que depenia totalment de Barcelona.

Els barris històrics de la ciutat (Centre, Santa Eulàlia, Sant Josep i Collblanc-Torrassa) van anar perdent progressivament el protagonisme com a nuclis d'habitatge i els nous barris van anar creixent com a petites urbanitzacions a tocar de la muntanya. Aquest creixement va comportar un nou model urbà basat en la construcció d'immobles seriatos en barris com Bellvitge (construït a nivell de mar, a la marina), Can Serra i el Gornal.

L'inici del procés industrialitzador de l'Hospitalet comença a finals del segle XIX i comporta, progressivament, la perduda del protagonisme de l'economia agrícola, coincidint amb la pèrdua dels terrenys de la marina en benefici de Barcelona.

2.1.2. Cronologia del canvi de model urbanístic

En aquesta taula es recullen ordenats per dècades, els esdeveniments més rellevants per narrar i comprendre el canvi de model urbanístic que va patir la ciutat de l'Hospitalet.

SEGLES XIX i XX <i>Ordre cronològic per dècades</i>	
1820	1819: Construcció del Canal de l'Infanta.
1830	Es diferencien tres nuclis habitats: ▪ La Vila Vella ▪ Collblanc ▪ Barri de muntanya o Samontà (actual Sant Josep)
1840	Carretera des de Barcelona fins a la Santa Creu de Calafell, actualment el carrer Prat de la Riba i creixement a la zona del Raval de la Bordeta.
1850	1854: Arribada del ferrocarril. 1859: Neix el barri de Santa Eulàlia que uneix la carretera de l'Hospitalet amb l'ermita de Santa Eulàlia de Provençana.
1860	Sorgiment del barri de Sant Josep, una zona popular, industrial i desarticulada.
1870	1867: Eixamplament de la Vila Vella amb l'obertura del carrer de l'Església.

1880	1882: Catalana de Gas y Electricidad 1885: Collblanc i Santa Eulàlia eren una prolongació del barri barceloní de Sants i quedaven força distanciat dels barris vells. Volien la segregació de l'Hospitalet. 1889: Construcció de la fàbrica Tecla Sala.
1890	Projecte d'expansió de Collblanc a càrrec de Estaban Creus i José Farnés.
1910	1911: enlluernament elèctric en substitució del gas. 1912: ferrocarrils catalans comunicació ràpida entre Barcelona i l'Hospitalet. 1917: Altos Hornos de Catalunya
1920	L'Hospitalet perd la zona de la marina. 1929: arribada del metro a les estacions de la Bordeta i de Santa Eulàlia.
1930	1933: L'Hospitalet perd territori per la zona nord-est.
1960	Gran creixement urbanístic i aparició dels nous barris la Florida, Publlilla Casas, Sanfeliu, Bellvitge, Can Serra i el Gornal.

2.2. Model urbanístic

Com es posa de manifest en la breu descripció històrica dels esdeveniments que propicien el canvi de model urbanístic i econòmic de l'Hospitalet, la ciutat va anar creixent a batzegades i a força de la imperiosa necessitat de donar resposta als requeriments arquitectònics i infraestructurals que el propi ritme de creixement demogràfic i geogràfic comportava. En aquest sentit podem afirmar que l'Hospitalet no va seguir cap model urbanístic ni de planificació per organitzar i estructura el seu creixement. No obstant, que la necessitat de construcció fos més imperiosa que la planificació de la mateixa, no ens ha de fer pensar que no existeix cap projecte d'urbanització ni cap iniciativa de millorar urbanística de la ciutat. Durant la primera meitat del segle XX, en ple auge de creixement demogràfic i de desenvolupament industrial, trobem la figura de Ramon Puig i Gairalt (l'Hospitalet de Llobregat, 1886 –Barcelona, 1937).

Puig i Gairalt esdevé arquitecte municipal de l'Hospitalet a l'acabar la carrera d'arquitectura el 1912 i fins a la seva mort, coincidint amb el moment de màxima expansió urbanística de la ciutat. La funció de l'arquitecte passa a ser la del professional que ha de donar forma al progrés de la ciutat ordenant l'espai físic que la configura.

Puig i Gairalt veu la necessitat d'elaborar un pla d'ordenació de l'espai físic i que li doni un control global de la ciutat: l'any 1926 elabora el "Pla d'Eixample i Reforma Interior de la Població" en el qual aposta per una nova ideologia a l'hora d'entendre la ciutat i el seu desenvolupament. Amb aquest pla, Puig i Gairalt no pretén canviar la ciutat sinó racionalitzar-la sectorialment, fer més racional el seu propi dinamisme, millorar el seu creixement i netejar els fragments degradats.

El projecte constava d'una trentena de plànols on s'especificaven les diferents mesures de canvi que la ciutat havia d'experimentar, sobretot fent atenció als aspectes del transport i la comunicació amb la capital barcelonina i la bellesa dels carrers.

Ramon Puig i Gairalt. Plan general. División en zonas, 1972. Museu d'Història de L'Hospitalet de Llobregat.

Ramon Puig i Gairalt. L'Hospitalet de Llobregat, plànol de l'Eixample, 1926. Museu d'Història de L'Hospitalet de Llobregat.

Punts claus del Pla d'Eixample

Puig Gairalt reforça en el seu Pla les vies de trànsit amb Barcelona i situa en la prolongació de la Gran Via dues places radials, amb l'estació i el port Franc. Des de l'estació i la plaça radial surten diferents avingudes connecten amb els nuclis antics de la ciutat, potenciant un ampli passegi amb la prolongació de la Rambla Just Oliveras (Barri del Centre) i de tres altres avingudes que travessen el municipi en diagonal, connectant el barri de Santa Eulàlia i Collblanc - la Torrassa amb el port Franc.

L'extensió de la ciutat cap al sud es fa en funció del port Franc, cap al nord es fa en funció de la prolongació de la Diagonal, creant un altre punt de comunicació amb la capital. Puig Gairalt concep les zones de Pedrables, Sarrià, Sant Pere Màrtir i les Corts com a ciutats-jardí, i també la zona residencial de Pubilla Casas.

Per combatre el caos urbanístic amb un ordre, Puig Gairalt aposta per la zonificació de determinades àrees de la ciutat:

1. Zona industrial i mixta: part inferior de la prolongació del carrer de Corts. 2. Zona d'eixample: barri de Marina. 3. Zona ciutat-jardí obrera (barri de Collblanc – La Torrassa i les Planes). 4. Zona ciutat-jardí: Pubilla Casas.

La distinció de ciutats-jardí obreres o no és el fet que les primeres són zones quasi formades, mentre que els altres són zones encara verges que posseeixen un element arquitectònic emblemàtic com l'edifici neoclàssic de la casa pairal Ca la Pubilla Casas. La zona obrera és com una colònia desenvolupada en les proximitats d'una ciutat ja existent de la qual n'és un barri dormitori. La creació de places i el canvi dels habitatges donaria una nova imatge al barri i milloraria les seves condicions higièniques, estètiques i econòmiques.

Pel que fa a les zones interiors, la idea de Puig és fer més esponjosa la trama formada aplicant al voltant dels edificis més representatius (església, ajuntament) verd ubrà i fonts, comptant també amb la prolongació de la Rambla en aquestes zones. La Gran Via serà concebuda com un passeig-saló vorejada per gratacels pensats per a despatxos i envoltats de zones verdes.

Concepció d'una ciutat monument, idea representativa del progrés.

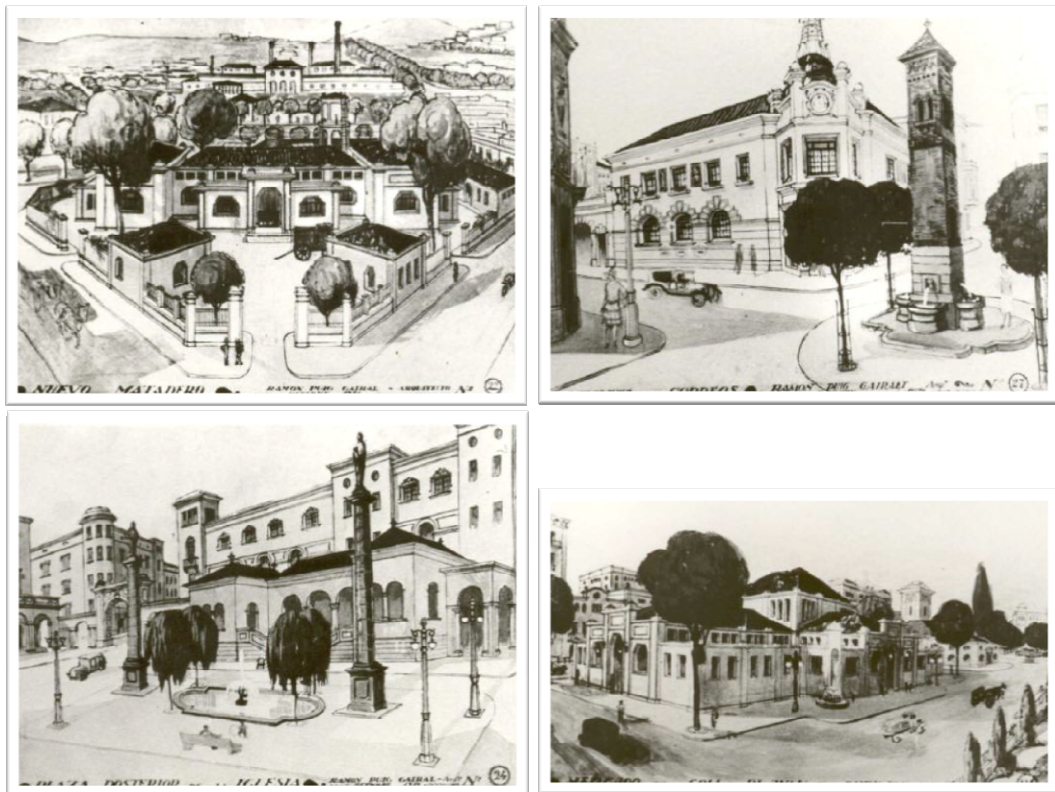
En conclusió, podem afirmar que Puig Gairalt projecta una ciutat bella, harmoniosa, pacífica i productiva, volent deixar enrere la imatge de l'Hospitalet rural, fosc que contrasta amb la metròpoli. No obstant, malgrat que les obres per dur a terme els canvis projectats per l'arquitecte començaren l'any 1928, el Pla d'Eixample projectat mai es va arribar a materialitzar en la seva totalitat.

A l'Arxiu Municipal i al fons de la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet es conserven els plànols i dibuixos que Puig i Gairalt va elaborar per plasmar la nova imatge de l'Hospitalet de Llobregat.

A continuació en destaquem alguns; tots ells estan fets amb paper fotogràfic i pertanyen al fons de la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat (les imatges han estat obtingudes a través del catàleg de Museus en línia de la Generalitat de Catalunya).

1. Ramon Puig i Gairalt. Decoració dels carrers.
2. Ramon Puig i Gairalt, Plaça de l'Ajuntament, 1926.
3. Ramon Puig i Gairalt. Plaça de la Torrassa, 1926.

4. Ramon Puig i Gairalt. Nou escorxador, 1926.
5. Ramon Puig i Gairalt. Projecte de la Plaça del repartidor, 1926.
6. Ramon Puig i Gairalt. Plaça posterior de l'església, 1926.
7. Ramon Puig i Gairalt. Mercat de Collblanc, 1926.

8. Ramon Puig i Gairalt. Carrer de les Corts vist des del passeig, 1926.
9. Ramon Puig i Gairalt. Plànol de l'Eixample. Perspectiva, 1926
10. Ramon Puig i Gairalt. Plaça del Centre Cívic, 1926.

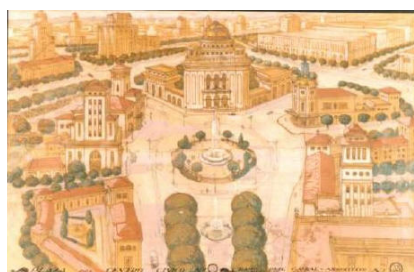
Igualment el fons del Museu d'Història de l'Hospitalet també conserva alguns dels dibuixos que Puig Gairalt va fer de la planificació dels espais de la ciutat:

Ramon Puig i Gairalt. Mercat de Collblanc, 1926.

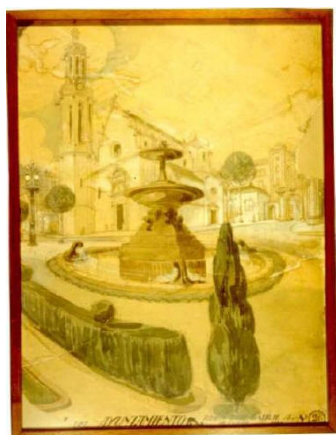
Ramon Puig i Gairalt. Nou escorxador, 1926.

Ramon Puig i Gairalt. Plaça del Centre Cívic, 1926.

Ramon Puig i Gairalt. Plaça de la Torrassa, 1926.

Ramon Puig i Gairalt. Plaça de l'Ajuntament, 1926.

Les obres que Puig Gairalt va elaborar per mostrar com havia de ser la imatge urbana de la nova ciutat de l'Hospitalet de Llobregat, confereixen el que podríem considerar, un paisatge utòpic de la ciutat donat que el Pla d'Eixample que va projectar l'arquitecte mai es va dur a terme en la seva totalitat.

En aquest sentit, serà interessant comparar la representació de la ciutat de Puig Gairalt en relació a altres obres que mostrin la ciutat tal i com la coneixem avui dia, posant en relació el model urbà d'un projecte de ciutat i d'espai públic amb l'urbanisme i el paisatge de la ciutat entre els segles XIX i XX.

3. Representació del paisatge de la ciutat en les arts visuals: la pintura i la fotografia

3.1. La pintura

La recerca realitzada al voltant de la imatge de la ciutat de l'Hospitalet en la pintura ha tingut com a punt de partida el fons de la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat. Seguidament i gràcies al catàleg del Museu en línia de la Generalitat de Catalunya, s'ha pogut explorar les col·leccions d'altres museus i centres d'art, tot i que malauradament no s'ha trobat cap altra pintura que pugui atribuir-se fidedignament a una representació de la ciutat de l'Hospitalet. En canvi, gràcies a la Internet hem pogut descobrir una obra d'Ignasi Mallol que actualment pertany al fons del Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC).

A continuació es presenten algunes de les obres més representatives del paisatge de la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat que ens ajuden a formar una imatge global de com era la ciutat i com van anar canviant alguns dels seus edificis i espais més emblemàtics.

3.1.1. Obres que pertanyen a la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

Les obres que es presenten a continuació formen part del fons patrimonial del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat. S'han seleccionat obres en les quals hi ha representat completament o parcialment el paisatge urbà de la ciutat entre els segles XIX i XX.

Es presenten obres de pintors de trajectòria reconeguda en la història de l'art català, així com obres de pintors de trajectòria menys notòria o de pintors amateur.

a. Selecció d'obres de Joan Soler Jové del fons del Museu d'Història de l'Hospitalet

Joan Soler Jové (Barcelona, 1934), és un pintor i aquarel·lista que desenvolupa la seva trajectòria pictòrica durant la segona meitat del segle XX. És remarcable la seva extensa sèrie de dibuixos de la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat entre els anys 1967 i 1969. Aquesta obra forma part de la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet i a continuació se'n mostren alguns exemples:

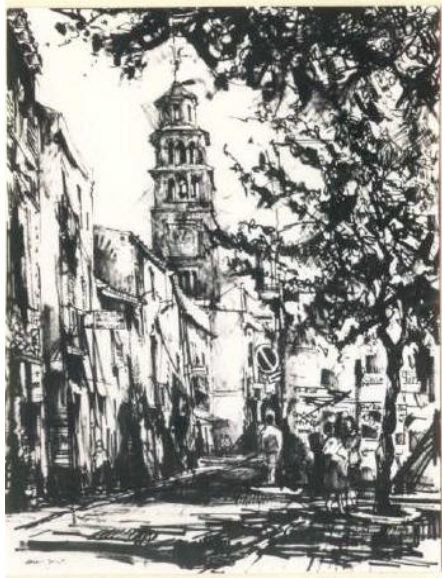
Can Sumarro, 1967. Antiga Masia, actualment rehabilitada com a equipament de la ciutat.

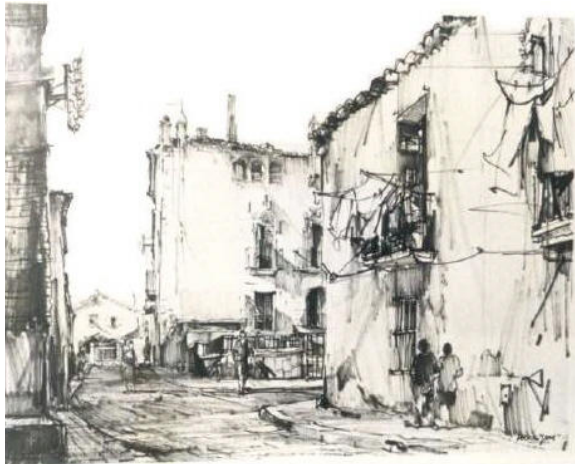
Carrer del Centre, Pallarès, 1967.

Carrer del Xipreret, 1967.

Carretera de l'Hospitalet, 1967.

Casa Espanya, carrer del Xipreret, 1967.

Plaça de la Constitució, 1967.

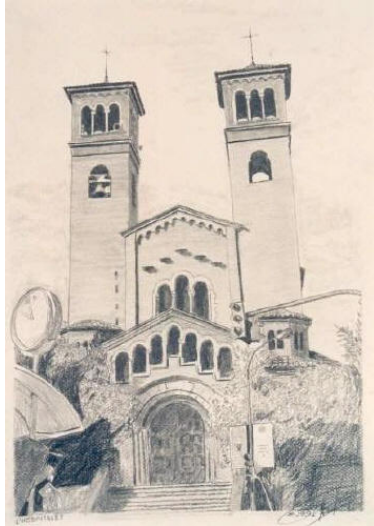
Plaça del Repartidor, 1967.

b. Selecció d'obres de Juan Antonio Buj Duran del fons del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

Una extensa sèries de dibuixos firmats per aquest pintor amateur representen la ciutat de l'Hospitalet a finals del segle XX. A continuació se'n presenta una selecció:

Rambla Just Oliveras, 1991.

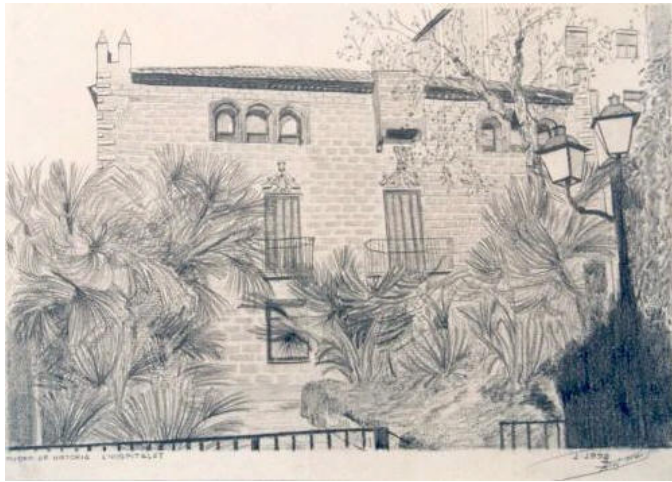
Parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, 1991.

Plaça de la Espanyola, 1991.

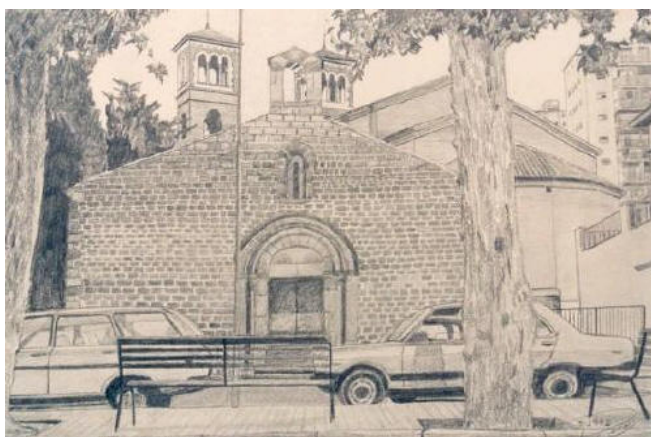
Carrer del Xipreret, 1991.

Casa Espanya, seu del Museu d'Història de l'Hospitalet, 1992.

Avinguda Europa, 1992.

Ermita de Santa Eulàlia, 1992.

c. Selecció d'obres de diferents autors del fons del Museu d'Història de l'Hospitalet de Llobregat

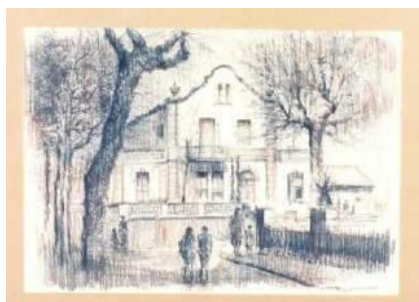
Purificación Franco. Obres (Festes del barri), 1993.

Aurora Altissent. Can Boixeres, 1986.

Salvador Furné, Masia de Can Sumarro, 1982.

Rafael Garrich Masip, Residència Can Boixeres o Buxeres, 1981.

Rafael Garrich Masip, Plaça del Repartidor, 1981.

Pau Durban Can Durban, Antiga casa de Can Durban, 1977

Joan Soler Mestres, Plaça de l'Ajuntament i Casa de la Vila, 1977.

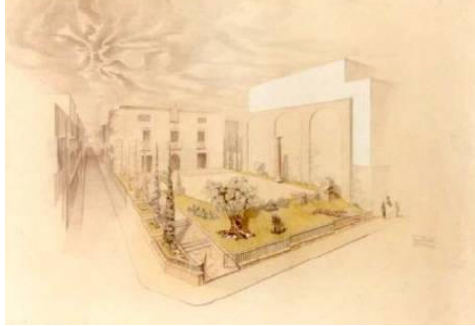
Joan Soler Mestres, Plaça de l'Ajunntament, 1977.

Joan Soler Mestres, Can Paretó, 1976.

Manuel Puig Janer, Mercat de la Florida, 1972.

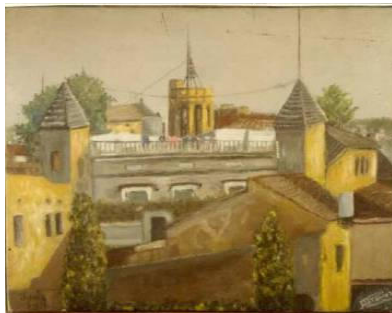
Jaime Almera, Casa d'Espanya, 1972.

Joaquim Pujol Grau, Ermita de Bellvitge, 1957.

Antoni Rovira, Can Tres i Quatre, 1934.

Antoni Rovira, Vista des d'un terrat del barri del Centre 1934

Rafael Barradas, Ateneillo de l'Hospitalet, 1927.

d. Altres col·leccions i fons:

Ignasi Mallol i Casanovas. L'Ermita, 1925.
Fons del Museu Nacional d'Art de Catalunya
(MNAC)

3.2. La fotografia

El treball d'investigació i recerca de la representació de la ciutat en la fotografia, té com a principal punt de referència el fons de l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet. La metodologia de treball per a fer la recerca a l'arxiu va començar amb el visionat de totes les imatges del catàleg i, va continuar amb el visionat de les imatges del fons. La guia que orientava aquest visionat era l'índex temàtic de les col·leccions fotogràfiques.

A partir del visionat i durant el mateix, vaig anar elaborant un llistat de totes aquelles imatges que considerava especialment interessants alhora de representar el paisatge de la ciutat i els canvis urbanístics que va patir durant els segles XIX i XX. A continuació es presenten algunes fotografies del fons de l'Arxiu Municipal més representatives i un llistat dels continguts més rellevants de l'Arxiu sobre la temàtica que aborda el projecte.

3.2.1. L'Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat

A fi d'acotar-nos a l'argument de la recerca, els criteris que s'han tingut en compte alhora d'escollir les imatges que representen el canvi de model urbanístic que va patir la ciutat de l'Hospitalet són:

- Que la fotografia representés un aspecte rellevant per exemplificar el canvi socio-urbà.
- Que en la fotografia hi fos present la ciutat i/o el paisatge urbà parcial o totalment.
- Que allò que es representa en la fotografia fos estrictament urbà prescindint d'escenes anecdòtiques o d'esdeveniments puntuals de la ciutat.
- Que en les imatges hi fossin presents edificis, monuments, places o carrers emblemàtics de la ciutat.
- Que la datació d'allò que es representa en la imatge correspongués als segles XIX i XX.
- Que la qualitat de la imatge fos bona.

Com a resultat de la recerca i de la consulta del fons d'imatges de l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat, a continuació es llisten els continguts més rellevants que s'han trobat relacionats amb l'argument del projecte.

a. Selecció de fotografies catalogades digitalment en blanc i negre:

Classificador 1
- Conjunt de mapes i plànols fotografiats. Imatge d'un plànol comparatiu de pla d'eixample de Puig i Gairalt de l'Hospitalet de Llobregat i el de Barcelona (93). - Plànols i imatges del projecte d'eixample de Puig i Gairalt (109 en endavant).
Classificador 2
- Imatges de carrers, places, plànols del Mercat de Collblanc i masies.

Classificador 3
- Imatge del paisatge rural de la ciutat l'any 1905 (384 bn). - Imatge del paisatge industrial (539 bn). - Can Vilomara l'any 1925 (562 bn). - Imatges d'esglésies i ermites a la darreres planes.
Classificador 4
- Imatge de l'ermita de Santa Eulàlia l'any 1910 (601 bn). - Imatge del Carrer Major l'any 1914 (604 bn). - Imatge de l'estació de tren (698 bn). - Imatge de ferrocarril (708-709).
Classificador 5
- Imatge del paisatge urbà de les noves vivendes (825 bn).
Classificador 6
- Imatges del paisatge fabril (913 bn). - Imatge del Canal de la Infanta (922 bn). - Imatge del Ferrocarril del Carrilet l'any 1925. - Imatges de l'interior del Mercat de Santa Eulàlia.
Classificador 10
- Imatges d'esglésies i monestirs (1696 a la 1775).
Classificador 15
- Imatges de Can Sumarro (2409 – 2410). - Imatges de la Rambla Just Oliveres (2510-2512, 2515-2522 i 2535-2542).
Classificador 17
- Imatges de la Plaça Espanyola (2900, 2902 i 2903). - Imatge del Cana de la Infanta (2930).
Classificador 21
- Imatges del paisatge de Can Serra (3349-3350).
Classificador 22
- Vistes aèries de la ciutat (3400-3434 bn).
Classificador 23
- Imatges del Carrer del Xipreret (3873 i 3875).
Classificador 24
- Imatges de Can Serra (3986-3989). - Imatges de Tecla Sala (3990, 3991, 3996).
Classificador 25
- Imatge de la construcció de la zona ferroviària (4032).

b. Selecció de fotografies catalogades digitalment en color:

Classificador 1
- Imatge de l'ermita de Bellvitge (2445).

Classificador 2
- Imatges del Carrer del Xipreret (3036-3066 i 3073-3073).

c. Selecció d'imatges del fons i donacions:

TP1 – TP2 – TP3
- Imatges diverses del paisatge urbà: (TP1 - 52, 58 / TP2 – 70, 84 / TP3 – 20, 26, 61, 69, 71, 72, 74).

TP6 – TP7
- Petit comerç del barri de la Torrassa - Collblanc i de Sant Josep: retrat dels ocis del barri.

TP8 - TP9 – TP10
- Barri de Sant Feliu i paisatge urbà (TP8 - carpeta 1, 2, 3, 5).

TP13
- Barri de Santa Eulàlia: paisatge i vida rural (TP13 – carpetes 16, 27, 41 i 44 a la 59).

TP14
- Arxiu Històric de l'Hospitalet (0, 1, 8, 9, 10, 11, 15, 29, 30, 35, L'H 2/2, L'H 2/3).

TP16
- Arxiu Nacional de Catalunya, fons Josep Brangulí (36 i 37).
- Arxiu Nacional de Catalunya, fons Gabriel Casas (38, 41, 42, 46).

TP23
- Imatges de carrers i places (sobre nº18).
- Imatge de Jordi Morera i Grau del Carrer del Xipreret.

TP25
- Col·lectiu FoTorrassa, concurs de fotografia.

TP27
- Imatges d'edificis del barri del Centre.

TP33
- Imatges del mercat de Santa Eulàlia.

TP55

- Plànols i croquis d'edificis rellevants (sobre 1).
- Fotografies de mercats.
- Fotografies de masies, destacable Can Sumarro.

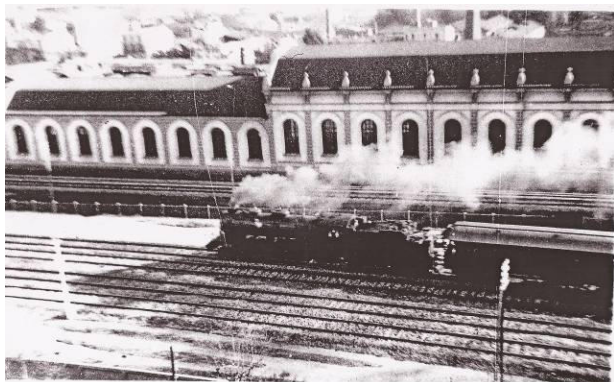
TP172

- Imatges diverses de la ciutat (carpeta 13.1).

TP173 – TP174

- Donació de J. L. Clemente, imatges de la ciutat classificades per anys.

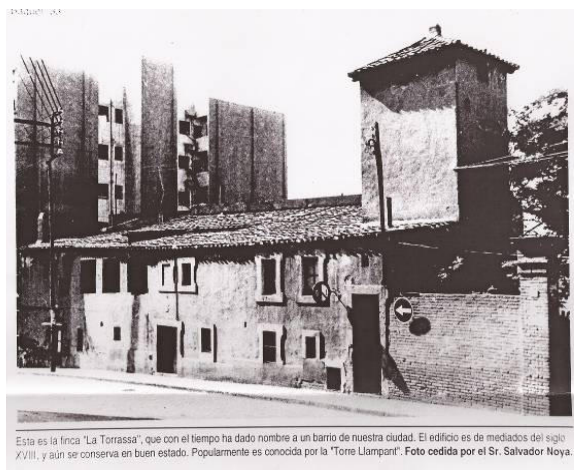
3.2.2. Visionat d'algunes de les imatges seleccionades:

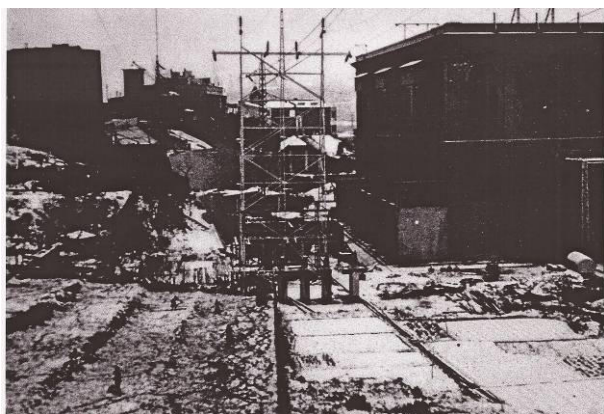
Estació de Santa Eulàlia, 1950. TP1 – n° 52

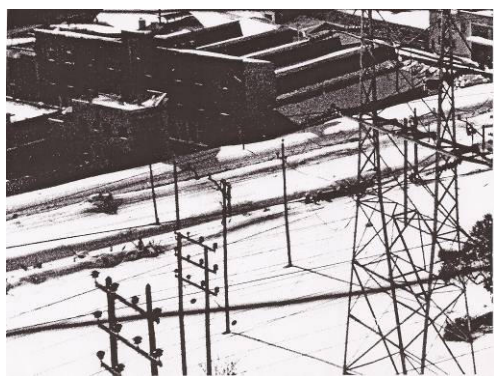
Riera blanca, 1932. TP1 – n° 58

Finca "La Torrassa", edifici de mitjans del s. XVIII. Actualment és el carrer Ronda de la Torrassa, 127. TP2 – n° 84

Paisatge nevat, Ronda Torrassa amb vistes als transformadors de FECSA, 1947-1948. TP3 – n°28

Paisatge nevat, panoràmica del barri de Santa Eulàlia, 1962. TP3 – n°69

La Bòbia barri de Sant Feliu, 1962. TP8 – carpeta 1/36

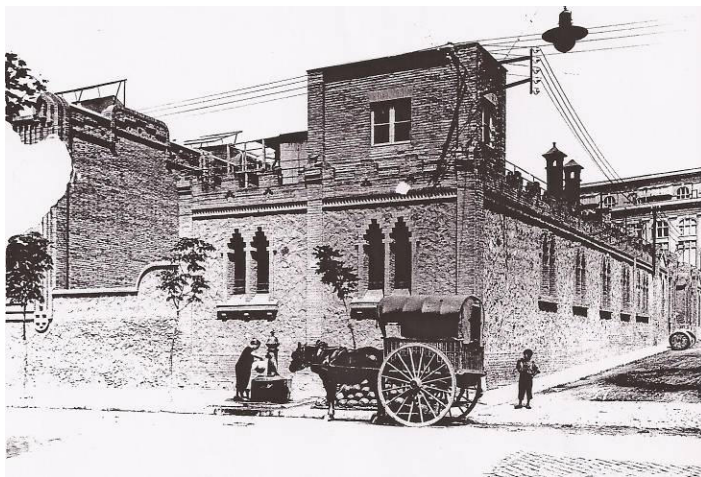
Paisatge rural i el Barri de Can Serra al fons. En la llunyania Sant Pere Màrtir. TP8 – carpeta 2/8

Estació de metro de Santa Eulàlia, primera meitat s. XX. TP13 – carpeta 16/7

Vistes del centre de l'Hospitalet. TP13 – carpeta 27

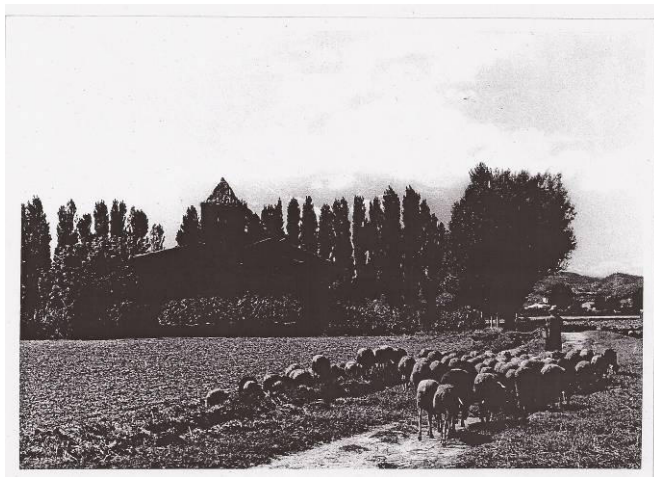
Can Trinxet. TP13 – carpeta 41

Plaça Espanyola, 1960. TP24

Ermita de Bellvitge, al fons blocs de pisos de la segona meitat del s. XX. TP172 – carpeta 13.1.

Ermita de Bellvitge, s. XIX. TP172 – carpeta 13.1.

Parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, any 1950-60. TP14 – n°9

Ermita de Santa Eulàlia de Provençana, finals s. XVIII abans de la restuaració. TP14 – n° 10

3.3. Imatges de la ciutat de l'Hospitalet: altres fonts

Avui dia una de les grans fonts de recursos de la que ens podem abastar alhora de cercar informacions i imatges és Internet. A través d'aquesta eina de comunicació en xarxa hem pogut accedir al contingut de fotografies de la ciutat de l'Hospitalet que no estan registrades a l'Arxiu Municipal ni formen part de cap catàleg de col·leccions d'arxius de Catalunya.

Al [bloc](#) "L'Hospitalet de Llobregat. Imatges retrospectives d'una ciutat" de Luís V. Bagán es mostren un gran nombre d'imatges que serveixen d'exemple per evidenciar els canvis urbanístics que va patir la ciutat. A continuació es recullen algunes d'aquestes imatges:

Barri de Bellvitge, Rambla de la Marina, 1985.

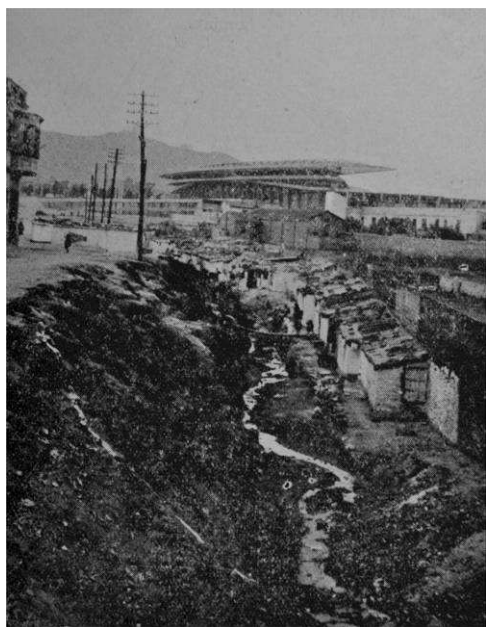
Barri de Bellvitge, Rambla de la Marina, 1976 i camí cap a l'Ermita de Bellvitge, anys 60.

Torre Can Serra, imatge de la masia a finals del s. XIX. Aquesta masia porta el nom de Josep Serra i Font, propietari que l'ordenà construir i que l'habità. El nom del mas acabarà donant nom al barri.

Avinguda Can Serra, anys 70.

La Riera Blanca espai limítrof entre Barcelona i l'Hospitalet, anys 60. De fons s'observa el Camp Nou i seguint el curs de la Riera es poden observar les barraques.

Paisatge de la Marina de l'Hospitalet amb el far, anys 20.

Imatge del Pont del Jordà, obra projectada per Ramon Puig i Gairalt per comunicar el Barri de Santa Eulàlia amb la Torrassa, any 1935.

4. Relacions entre la representació de la imatge de la ciutat de l'Hospitalet en la pintura i la fotografia

4.1. Les arts visuals: pintura i fotografia

La pintura i la fotografia són dues arts visuals que, per la seva naturalesa compositiva i expressiva, tenen la capacitat de representar la realitat.

El terme *re-presentar* significa 'fer present' un determinat objecte, figura o persona en un determinat suport material amb la voluntat de capturar algun dels seus trets distintius. En aquest exercici de representació, sempre es posa de manifest la subjectivitat de l'artista, en el nostre cas, del pintor o fotògraf. Davant la realitat, l'artista fa una sèrie de tries o eleccions: escull amb la seva mirada quins aspectes de la realitat vol representar i per tant, el resultat sempre serà un reflex – no de la realitat- sinó de la 're-presentació' que l'artista ens ofereix de la realitat.

Per tant, quan analitzem i comparem entre sí les pintures i fotografies que tracten el paisatge de la ciutat de l'Hospitalet haurem de plantejar-nos quina representació es fa de la ciutat i quins elements destaca l'artista d'aquesta representació que ens puguin ajudar a configurar-nos una imatge determinada de la ciutat.

El naixement de la fotografia respon a una voluntat de capturar la realitat en imatges, començant per objectes i figures aïllats, i acabant explotant les possibilitats de la fotografia per plasmar conjunts d'objectes, escenes i paisatges.

La tècnica fotogràfica ràpidament es va posar al servei de la realitat tot prioritzant la seva capacitat de plasmar i capturar en imatges la instantaneïtat i els canvis, convertint-se en una font documental i testimonial de primer ordre. La voluntat de deixar constància dels fets i dels esdeveniments reclamava a la fotografia una imparcialitat alhora de representar la realitat 'tal i com és' i, per tant, la figura del fotògraf queda relegada a la d'un observador imparcial i objectiu. En les imatges més antigues, no trobem cap presència del fotògraf, cap detall que reveli la personalitat d'aquell que està davant l'objectiu i que, per molt que vulgui representar la realitat d'una manera imparcial, la seva mera presència, la seva simple tria visual, ja farà que aquella part de la realitat que es representa no sigui objectiva al cent per cent.

Sempre hi ha una tria, una elecció davant de la pràctica artística i, l'evolució dels llenguatges visuals i la necessitat dels creadors i artistes de no cenyir-se al fet real sinó d'interpretar-lo, ha fet que en la fotografia contemporània hi siguin evidents les tries o eleccions que permeten al fotògraf deixar la seva empremta (l'enquadrament, la llum, la distància, etc.); de fer-nos veure el món a través de la seva mirada particular.

Les fotografies que majoritàriament trobem en l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat responen a una voluntat testimonial i de deixar constància dels esdeveniments viscuts. Per aquest motiu, les imatges que representen el paisatge de la ciutat de l'Hospitalet entre els segles XIX i XX, són sobretot un testimoni ocular i imparcial de les transformacions de la ciutat, dels seus carrers, les seves places, etc. Rarament a l'Arxiu hi hem trobat fotografies que, més enllà de copsar la realitat de la ciutat, ens ofereixin una mirada particular o subjectiva dels fets històrics.

Per altra banda, en canvi, si que hi trobem una gran quantitat de fotografies que capten la quotidianitat de la ciutat representant-hi esdeveniments, actes, festes, cerimònies i que, tot i

que no ens parlen de la ciutat en el seu sentit més literal, - del seu paisatge -, ens ajuden a configurar-nos una imatge vivencial de la ciutat.

En relació a les pintures i dibuixos que hem cercat a la col·lecció del Museu d'Història de l'Hospitalet sovint responen al mateix criteri representatiu que la fotografia: ser un testimoni de la realitat. Als segles XIX i XX les corrents pictòriques més acceptades popularment eren aquelles que representaven la realitat sense alterar-la, sense interpretar-la. Es buscava en la pintura l'efecte d'un finestral: la tela havia de ser capaç d'oferir el mateix paisatge que podíem observar a través d'una finestra, amb la mateixa nitidesa, el mateix realisme i la mateixa figuració.

Tanmateix, el subjecte quan mira mai posa atenció a tots els elements de la natura per igual, sempre seleccionem amb la mirada allò que més ens captiva o atrau. I els pintors, igual que els fotògrafs contemporanis, plasmen en els seus treballs aquests interessos. La pintura abandona, com ho farà la fotografia, la seva voluntat testimonial i es reivindica com a matèria per a experimentar amb el traç, amb el color, amb la llum, etc. En definitiva, el pintor deixar de posar el servei de la realitat els materials pictòrics per posar-los al servei de la seva visió del món.

4.2. La representació de la ciutat

A continuació i per poder relacionar i comparar el tractament del paisatge de la ciutat en les arts visuals, es proposa un treball de visionat de diverses imatges agrupades en funció dels edificis i/o carrers que s'hi representen.

En les línies inferiors podem observar un conjunt de dibuixos on es representa el Carrer del Xipreret i la Casa d'Espanya.

Els dibuixos de Juan Antonio Buj (centre superior i interior) i de Jaime Alemera (dreta, superior) volen fer una representació del paisatge de la ciutat realista i, especialment en el treball de Buj i d'Alemera, molt detallat, responent a aquesta voluntat testimonial de l'obra d'art i al rol- gairebé- imparcial del creador. Podem afirmar que la representació d'ambdues imatges és comparable a la d'aquestes fotografies extretes del catàleg on-line de patrimoni de la Generalitat de Catalunya.

En les quatre representacions de la ciutat, concretament del Carrer del Xipreret i de la Casa d'Espanya es comparteix una voluntat de deixar constància del paisatge de la ciutat, de capturar-ne la fisonomia, la bella silueta i per poder-la immortalitzar i protegir del pas del temps, com si d'una tasca de conservació patrimonial es tractés.

En el cas dels dibuixos de Joan Soler Jové (esquerra, superior i inferior), la tècnica i el traç que utilitza l'artista ofereixen una representació de la ciutat molt més personal i subjectiva, on es prescindeix de detalls i es mostra una realitat més imperfecte, esbossada, desfigurada. Probablement la mirada del pintor en aquest cas és més propera a la nostra realitat quotidiana com a ciutadans ja que simula allò que és capaç de captar la nostra vista quan passeja i transita per la ciutat. El traç ràpid i energètic, pot simular les passejades a vegades a corre-cuita dels ciutadans que amb prou feines tenen oportunitat de captar el paisatge que els envolta.

Malgrat aquestes diferències formals i tècniques entre les cinc imatges, el que és comú a totes elles és el reconeixement del paisatge representat i per tant, una fidedigne representació de la realitat amb una voluntat totalment testimonial.

Si fem un salt al segle XXI trobem un exemple que ofereix un gir alhora de representar aquest mateix paisatge de la ciutat de l'Hospitalet. El treball fotogràfic de Jordi Morera presentat a l'exposició "El temps condensat" al Museu d'Història l'any 2005, mostra una aproximació completament diferent al paisatge del carrer del Xipreret.

En aquestes tres fotografies, d'una manera diferent a les anteriors, es representa la realitat de la ciutat però enlloc de subratllar-ne el paisatge, destaquen les persones que l'habiten. El treball de Morera s'aproxima a l'entorn ciutadà oferint-nos la seva mirada personal i, corroborant així el canvi de la fotografia contemporània alhora de representar la realitat, deixant al marge el treball estrictament testimonial i potenciant el llenguatge fotogràfic per donar-nos informacions matisades del món.

Podem afirmar que la fotografia i la pintura, per la riquesa visual i la potencialitat dels seus respectius llenguatges, ajuden a configurar-nos no només com era la realitat des d'un punt de vista testimonial, sinó que tenen la capacitat de subratllar i matisar l'entorn perquè el nostre coneixement envers ell sigui més ric i complet.

A continuació prenem l'exemple d'un dels barris que millor evidencien el canvi urbanístic de la ciutat al llarg dels segles XIX i XX: Bellvitge. L'actual barri de l'Hospitalet fou en el seus orígens una zona agrícola que tenia en el seu centre l'ermita romànica de Bellvitge, datada al segle X-XI. En aquestes dues obres podem veure una representació de l'ermita de Bellvitge:

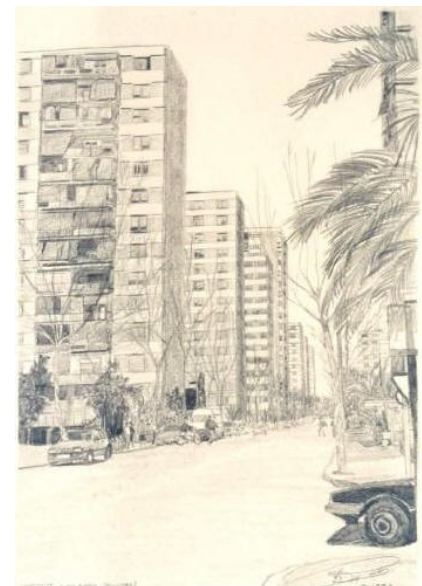
Salvant les distàncies formals entre ambdues obres, és interessant el testimoni que ofereixen totes dues del paisatge del barri de Bellvitge abans de la segona meitat del segle XX. Tots dos pintors, Joaquim Grau i Ignasi Mallol, subratllen el caràcter rural i agrari de la zona i ens ajuden a perfilar en el nostre imaginari com era el barri abans de patir el gran canvi urbanístic a partir de 1967.

Reforçant el rol testimonial d'aquestes dues obres, trobem aquesta fotografia del fons de l'Arxiu Municipal on es segueix posant l'èmfasi en l'ermita de Bellvitge en el cor d'una de les zones agrícoles del terme de l'Hospitalet.

La fotografia de la dreta, també del fons de l'Arxiu Municipal, ens ajuda a configurar com es va anar produint el canvi urbanístic i com conviven les dues realitats del barri: la del passat rural i la del futur urbà.

En el dibuix de Juan Antonio Buj de l'Avinguda Europa, podem veure com tot el protagonisme recau en les noves edificacions de la segona meitat del segle XX, construïdes amb la voluntat d'acollir a tota la població immigrada.

Per completar el recorregut cronològic pel paisatge de Bellvitge, fem novament un salt al segle XXI per observar el treball fotogràfic de Xavier Ribas en el seu projecte "Habitat".

En aquest projecte datat l'any 2007 i pertanyent a la Col·lecció - Fundació MACBA, Xavier Ribas va fotografiar diferents espais de la perifèria de les grans ciutats de l'àrea metropolitana de Barcelona per rastrejar l'antropologia urbana dels seus edificis, places i carrers.

En aquesta fotografia del barri de Bellvitge, observem com no només el fotògraf es capaç de mostrar-nos el paisatge urbà de la ciutat i oferir-nos un testimoni de la realitat del barri, sinó que integra en la imatge el comportament dels ciutadans amb l'entorn urbà.

Si anteriorment hem vist en el treball de Jordi Morera com el protagonisme de la fotografia passava a ser la persona per sobre de l'espai, en aquesta representació que ens ofereix Ribas, hi ha un equilibri perfecte entre la ciutat i l'ús que fan els seus ciutadans de l'espai públic urbà.

Aquesta fotografia de Ribas constitueix una bona representació de l'objectiu de tota ciutat en tant que lloc de residència pels ciutadans; que l'espai públic urbà sigui integrador i faciliti el gaudi i el benestar col·lectiu.

Per tancar aquest exercici comparatiu i relacional, seguint el fil argumental de la importància de l'espai públic urbà pel desenvolupament i construcció d'una cultura ciutadana, posen en relació el següent grup d'imatges:

Una fotografia del fons de l'Arxiu Municipal de l'Avinguda de Can Serra als anys 70 i, novament una imatge del projecte "Habitat" de Xavier Ribas on hi apareix el barri de Can Serra. Ambdues fotografies posen en evidència l'equilibri necessari entre l'urbanisme i la ciutadania.

L'urbanisme, en tant que ciència de la planificació urbana, defensa la necessitat de gestionar l'espai públic per tal de construir una socialització, una cultura civil i afavorir la tolerància i el benestar del conjunt de la ciutadania. Aquesta gestió de l'espai públic només es pot garantir si existeix un equilibri real entre els diferents elements que configuren el paisatge d'una ciutat: les zones residencials, les àrees de tràfic i circulació i els espais públics.

Aquestes dues imatges són representació de la voluntat d'assolir aquest equilibri. En la fotografia dels anys 70, en ple creixement demogràfic i urbanístic de l'Hospitalet, tal i com ho testimonien els gegantins edificis residencials que s'alcen al fons de la imatge, observem la presència de dos infants jugant en una plaça. En la imatge de l'any 2007 de nou en primer terme hi apareixen infants jugant a l'espai públic, el qual està circumdat pels alts edificis residencials, característics dels barris de l'Hospitalet construïts a partir de la segona meitat del segle XX.

Per tancar el cercle que ens ha obert la recerca al voltant de la representació de la ciutat de l'Hospitalet en l'art i la fotografia, i que hem articulat al voltant de l'urbanisme de la ciutat i dels canvis que hi han tingut lloc al llarg dels segles XIX i XX, proposo recuperar un dibuix de la plaça de la Torrassa de Ramon Puig i Gairalt, arquitecte i urbanista de la ciutat de l'Hospitalet que fou un impulsor de projectes de remodelació urbana que fomentessin la integració dels espais públics per afavorir a la cultura civil.

5. Conclusions

Com hem pogut constatar, més enllà de la qualitat estètica i de la intencionalitat de la representació, la fotografia, la pintura i el dibuix són llenguatges visuals que es sumen i complementen, i ens ofereixen un testimoni de com és i va ser la imatge de la ciutat de l'Hospitalet.

Reprement les preguntes inicials que ens formulàvem, havent conclòs la recerca podem donar les següents respostes:

- La fotografia i la pintura produïdes al llarg del segle XIX i XX , reflecteixen el canvi de model urbà de la ciutat?

Tot i que moltes de les fotografies i pintures no estan realitzades amb la finalitat de reflectir el canvi de model urbà de la ciutat, considero que el conjunt de les imatges tenen la capacitat d'evidenciar aquest canvi i de testimoniar el pas d'una model de ciutat agrícola a una ciutat industrial.

- La fotografia i la pintura produïdes al llarg del segle XIX i XX , ajuden a configurar-nos una imatge realista de la ciutat?

Com s'ha reflectit en l'apartat quart, les fotografies i les obres d'art són capaces d'interactuar entre sí, sumant continguts i ajudant a configurar una imatge global i real de com és la ciutat.

- Quina visió de la ciutat ofereixen la fotografia i la pintura produïdes al llarg del segle XIX i XX ?

En la gran majoria dels casos, la visió que ofereixen de la ciutat és fidel a la realitat i a l'entorn. Tant les fotografies com les pintures tenen com a denominador comú el reconeixement d'allò que s'hi representa, per tant la visió que s'ofereix de la ciutat tendeix sempre a presentar la ciutat de la manera més realista possible.

6. Bibliografia i recursos

- Varis autors. *Història de l'Hospitalet: una síntesi del passat com a eina de futur*. L'Hospitalet: Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1997.
- Alícia Suàrez i Mercè Vidal. *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt*. Ed. Curial Edicions Catalanes. Col. Textos i Estudis de Cultura Catalana, 1993.
- Mireia Mascarell. *L'Abans. L'Hospitalet de Llobregat: recull gràfic 1890-1965*. Ed. El Papiol: Efadós, 2003.
- Catàleg exposició "*Carrer del Xipreret, el temps condensat*" de Jordi Morera. Museu d'Història de l'Hospitalet, 2005.
- Ash Amin. *Cultura col·lectiva i espai públic urbà*. Col·lecció Breus, CCCB, 2008.

- www.lhospitaletdellobregat.wordpress.com
- www.patrimoni.gencat.cat
- www.museusenlinia.gencat.cat